

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרקים ראשון - שלישי

הלכות קריאת שמע

סוגיה כד: כוונה בקריאת שמע

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כד: כוונה בקריאת שמע

רקע

פרק שני עוסק בעיקר בדיני הקריאה - על מה צריך להקפיד [שפת הקריאה, הכוונה בה, השמעה לאוזניו, דקדוק באותיות וכו'] וממה צריך להימנע [דיבור, הליכה, עשיית מלאכה וכו'].

הסוגיה הראשונה בפרק עוסקת בנושאים רבים, אנו נפתח בנושא המרכזי של סוגיית הגמ' - דין כוונה בקריאת שמע. יש לשים לב שהמושג "כוונה" מובא בסוגיה בשלוש משמעויות שונות.

מקורות

א. גמ' יג. יג: "היה קורא בתורה... הלכה כר' אחא שאמר משום ר' יהודה:"

ב. רש"י ד"ה בקורא להגיה

תוס' ד"ה בקורא

תלמידי רבינו יונה ז. ד"ה היה

ג. תוס' ד"ה עד

רי"ף ז. ז: "ת"ר שמע ישראל... ה"נ דחו דברי ר' נתן"

תלמידי רבינו יונה ד"ה שמע, ובלבד

ריטב"א ד"ה גמרא בקורא להגיה [רשב"א ד"ה שמע]

רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ב ה"א [וכסף משנה]

ד. שו"ע סי' ס' סע' ד-ה, ומשנה ברורה

סי' סא סע' ד-ו, ומשנה ברורה

ריטב"א ד"ה גמרא בקורא להגיה

גמרא בקורא להגיה. כלומר דלא היה מתכוון מתחלה לקריאה כלל אלא להגיה בלבד. ומשום הכי קתני שאם כיון לבו לקריאה אף על פי שלא כיון לבו לצאת יצא. וקורא להגיה יש מפרשים שהיה קורא דרך חסירות ויתירות כגון לטוטפות לטטפת. ויש מפרשים שהיה קורא כדינו אלא שהקריאה היתה להגיה וכמתעסק דמי ואינה חשובה קריאה ואחר כך נתכוין לקריאה ממש. ודכותה גבי שופר דהשומע מן המתעסק אף על גב דעביד תקיעה ראויה לא יצא. אבל היכא דמתכוין לקריאה ראויה הוה ליה כתוקע לשיר דאמרינן דיצא. והשתא לפום מסקנא דסוגיין משמע דסבירא לן דמצות אין צריכות כונה. ולקמן הוא פלוגתא דאשלי רברבי בקריאת שמע עד היכן צריך כונה, ואם כן כולו דלא כהאי סוגיין. ויש אומרים דשלשה דיני כונות הן, אחד בקריאת שמע לחוד ושנים בכל המצות. האחת הוא דצריך כונה לדבר שלא יהא כמתעסק בעלמא ואין דעתו לאותו דבר כלל, ודכותה לגבי תקיעת שופר שהוא מתעסק והקול יוצא מעצמו ואינו מתכוין לשם תקיעה כלל, וזו הכונה צריכה בכל המצות. והכונה השנית היא לצאת ידי חובת המצוה, וזו שייכא בכל המצות, ובהא הוא

המחלוקת וקיימא לן כמאן דאמר דאין צריך כונה לצאת ידי חובת מצוה. והשלישית שיכוין לבו בכל תיבה ותיבה ויעיין בענין ויבין אותו, וזו היא בקריאת שמע לחוד, ועל זו הכונה נחלקו לקמן עד היכן צריך כונה. ולפי זה יש לשאול כי אקשי ליה ממתניתין שמעת מינה מצות צריכות כונה אמאי לא משני ליה דבקריאת שמע הוא דבעינן כונה לכל תיבה מה שאין כן בשאר מצות. יש לומר דמתניתין סתמא קתני ומשמע דבכולה קריאת שמע איירי ואפילו פרשת ציצית נמי, והא לא איפשר לומר דניבעי כונת תיבות בכולה קריאת שמע, ומשום הא לא ניחא ליה לשנויי הכי.

הסבר הסוגיה

תנו רבנן: שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - עד כאן צריכה כוונת הלב, דברי רבי מאיר. אמר רבא: הלכה כרבי מאיר. [גמ' יג:]

המשנה [יג.] אומרת שהקורא בתורה והגיע זמן המקרא יוצא ידי חובת קריאת שמע רק אם מכוון לבו. מדייקת הגמ' מהמשנה שמצוות צריכות כוונה, ודוחה הגמ' את הראיה בכך שניתן להסביר שהמשנה עוסקת בקורא להגיה והכוונה הנצרכת אינה כוונה לצאת ידי חובת המצוה, אלא כוונה לקרוא. נחלקו הראשונים בהסבר הגמ':

רש"י [ד"ה בקורא להגיה] מפרש: "בקורא להגיה את הספר אם יש בו טעות דאפילו לקריאה נמי לא מתכוין". כדי להבין את דברי רש"י יש להקדים הקדמה קצרה. בכל מעשה יש שתי כוונות: א. כוונה לעשיית המעשה. ב. כוונה לתכלית המעשה ולמטרתו. לדוגמא: הנוסף בשופר כדי להוציא חפץ שנתקע בתוכו, ועלה בידו קול שופר. כיוון שהוא לא התכוון להשמיע קול שופר אלא לנשוף בשופר, חסרה לו הכוונה המגדירה את מעשהו כמעשה תקיעה, שהרי הוא עשה רק מעשה נשיפה [הגמ' (ר"ה לג): קוראת למעשה התקיעה שלו "מתעסק" - הוא לא עשה מעשה של תקיעה, אלא התקיעה נעשתה "מאליה"]. התוקע בשופר כדי להשמיע קול, אך הוא תוקע לשיר, עשה מעשה תקיעה אך חסרה לו הכוונה בתכלית המעשה - מטרת מעשהו לא היתה לשם קיום מצות הבורא, אלא להנאתו. מחלוקת האמוראים אם מצוות צריכות כוונה מתייחסת לכוונה השנייה - הכוונה לתכלית. בכוונה הראשונה - כוונת המעשה עצמו - אין מחלוקת, וכולי עלמא מודים שחסרון כוונה זו מפקיע את המעשה, וממילא לא ניתן לצאת בו ידי חובת המצוה.

רש"י מיישם הבחנה זו, שבין שני סוגי הכוונות, בהסבר הגמ', ולדעתו "קריאה" ו"הגהה" הן שני מעשים שונים. הקורא להגיה אינו עושה מעשה של "קריאה" אלא מעשה של "הגהה", ולגבי מעשה הקריאה הוא "מתעסק". כדי להגדיר את קריאתו כקריאה שיוצאים בה ידי חובה, יש לכוון למעשה של "קריאה".

תוס' [ד"ה בקורא] מקבלים את ההבחנה העקרונית בין שני סוגי הכוונות, אך חולקים על יישומו של רש"י. לדעתם הקורא להגיה עושה "מעשה קריאה", וההבדל בין "קריאה" לשם קריאה לבין "קריאה להגהה" אינו בהגדרת המעשה אלא בתכליתו. לפיכך תוס' דוחים את הסברו של רש"י מכול וכול, ומפרשים, שקורא להגיה אינו מבטא את המילים על פי הקרי שלהן, אלא מבטאן על פי הכתיב. במקום "טוטפות" הוא קורא "טטפת" וכדומה, וכיוון

שלא קרא את המילים כראוי, אינו יוצא ידי חובתו עד שיתכוון לקרוא את המילים "כהלכתן", כלומר כקריאתן הנכונה.

הסברם של תוס' קצת קשה, שהרי המשנה לא היתה צריכה לומר "אם כוון לבו יצא", אלא 'אם קרא כראוי יצא', ולכן רבינו יונה [ז. ד"ה היה] חוזר להסברו העקרוני של רש"י, אך בניסוח שונה. רבינו יונה מסביר שהקורא להגיה מוציא את המילים מפיו רק לפעמים. הקורא פרשת שמע להגיה, אף אם יצאו מפיו כל המילים של הפרשה, אינו יוצא ידי חובתו, אלא אם היתה לו כוונה לפני תחילת הקריאה להוציא את המילים מפיו. רבינו יונה סובר שהוצאת מילים מהפה ללא כוונה להוציאן, דומה לנשיפה בשופר כדי להוציא חפץ שנתקע בו ועלתה בידו תקיעה.

הגמ' [יג-יג:] דנה מהם הפסוקים בקריאת שמע שחייבים לקוראם בכוונה, ומביאה חמש שיטות תנאים בדין זה:

תנא קמא דר' אחא משום רבי יהודה סובר שצריך לכוון בכל הקריאה.

ר' יאשיה סובר שצריך לכוון בשתי הפרשיות של קריאת שמע, אך בפרשה השנייה אינו צריך לקרוא את הפרשה בפיו, ויכול לכוון ללא קריאתה.

רבי עקיבא, ר' אחא משום רבי יהודה ור' זוטרא סוברים שצריך לכוון בפרשה ראשונה.

רבי אליעזר סובר שצריך לכוון בשני הפסוקים הראשונים [ברש"י ד"ה עד כאן, מבואר שצריך לכוון בשלושת הפסוקים הראשונים. ועיין תוס' ד"ה עד].

רבי מאיר סובר שצריך לכוון בפסוק הראשון בלבד.

ניתן להסביר את מחלוקת התנאים לפי חלוקה בין הנושאים השונים הקיימים בפסוקי קריאת שמע. הרמב"ם [פ"א ה"ב] מגדיר שבפרשה ראשונה של קריאת שמע ישנם שלושה נושאים: "ייחוד השם ואהבתו ותלמודו". רבי מאיר סובר שלקיום מצות קבלת עול מלכות שמים שבקריאת שמע די בכוונה לייחוד השם, ולכן מצריך כוונה בפסוק ראשון בלבד. רבי אליעזר סובר שקיום המצוה מחייב גם כוונה לאהבת ה', ולכן הוא מצריך כוונה בשני הפסוקים הראשונים. רבי עקיבא סובר שקיום המצוה מחייב גם כוונה לתלמוד תורה, ולכן הוא מצריך כוונה בכל הפרשה הראשונה. תנא קמא דר' אחא ור' יאשיה סוברים שקבלת עול מלכות שמים תלויה גם בכוונה לקבל עול מצוות, ולכן הם מצריכים כוונה גם בפרשה שנייה.

רוב התנאים סוברים שחובה לקרוא את כל הפרשות של קריאת שמע, והם נחלקו אלו חלקים נקראים בכוונה, ואלו חלקים נקראים ללא כוונה. ר' יאשיה חולק, ולדעתו אין חיוב לקרוא את כל הפרשות אף שיש חיוב לכוון בהן. למדנו לעיל [עמ' 5] שיש במצות קריאת שמע שני דינים: א. מצות קריאת פרשה בתורה. ב. קבלת עול מלכות שמים. ר' יאשיה סובר שקבלת עול מלכות שמים אינה תלויה בקריאת פרשה בתורה, וניתן לקיימה בהרהור.

הראשונים [רשב"א ד"ה שמע, ריטב"א ד"ה גמרא, ועוד] מקשים, שיש בגמ' סתירה בדין כוונה בקריאת שמע. מחד גיסא, הגמ' מתאמצת לדחות את הראיה ממשנתנו שמצוות צריכות

כוונה, ומאידך גיסא, הגמ' מביאה תנאים הסוברים שצריך לכוון בקריאת שמע, ופוסקת כרבי מאיר שצריך לכוון בפסוק ראשון.

מתרצים הראשונים שיש שני סוגי כוונה:

א. כוונה לצאת ידי חובת המצוה.

ב. כוונה לתוכן של הפסוקים.

הכוונה הראשונה קיימת בכל המצוות, ובה נחלקו האמוראים [ר"ה כח.], אם מספיק לעשות את מעשה המצוה אף ללא מודעות לכך שיש בזה קיום ציווי הבורא, או שללא מודעות לקיום הציווי הא-להי אין למעשה חלות של קיום מצוה.

כוונה במשמעות השנייה שייכת רק במצוות שיש בהן אמירה של פרשה או של נוסח מסוים. כוונה זו אינה משותפת לכל המצוות הללו, אלא ייחודית לכל מצוה ומצוה. מצות קריאת שמע כוללת חיוב לקבל עול מלכות שמים, ולכן חייבים להבין את משמעות הפסוקים הנקראים¹.

הרמב"ן [במלחמות ראש השנה ז.ו.] אינו מקבל תירוץ זה, ולדעתו אין שני סוגי כוונה בקריאת שמע, אלא יש חיוב לכוונה לצאת ידי חובת המצוה. הוא סובר שכוונה לצאת ידי חובה מעכבת בפסוק ראשון בלבד, מפני שבדיעבד יוצאים ידי חובה בקריאת פסוק זה בלבד².

עולה מסוגיה זו שהקורא קריאת שמע יוצא ידי חובתו רק אם כיוון לבו [לרוב הראשונים]: לקבלת עול מלכות שמים, לרמב"ן: לצאת ידי חובה], ולא קרא להגיה. הסובר שמצוות צריכות כוונה, מחייב גם כוונה לצאת ידי חובה. הרמב"ם [פ"ב ה"א] חולק על מסקנה זו, ופוסק: "הקורא את שמע ולא כיון לבו בפסוק ראשון שהוא 'שמע ישראל...' לא יצא ידי חובתו, והשאר אם לא כיון לבו יצא. אפילו היה קורא בתורה כדרכו או מגיה את הפרשיות האלו בעונת קריאה יצא, והוא שכיון לבו בפסוק ראשון". לדעת הרמב"ם המכוון בפסוק ראשון יוצא ידי חובתו, אף שקורא את שאר הפרשות להגיה. מסביר הכסף משנה שבהוה אמינא, שהגמ' חשבה שהמשנה עוסקת בכוונה לצאת, היה הכרח להעמיד את המשנה בכוונה לקרוא, אך למסקנה, שצריך לכוון בפסוק ראשון למשמעות הקריאה, יש לבאר שהמשנה

¹ עיין רבי עקיבא איגר [ליקוט תשובות וחיידושים סי' ב. מובא ברמב"ם פ"ב ה"א] המדייק מסוגייתנו שאין צורך להבין את המילים, אלא מספיק לכוון לקבלת עול מלכות שמים. מהריטב"א [ד"ה בקורא להגיה] המגדיר את הכוונה של פסוק ראשון: "שיכוין לבו בכל חיבה ותיבה ויעיין בענין ויבין אותו", משמע שלא כדיוקו של רבי עקיבא איגר. הרשב"א [ד"ה שמע] מגדיר כוונה זו באופן שונה: "אבל כאן צריך כוונת הענין, כלומר שלא יהרהר בדברים אחרים כדי שיקבל עליו מלכות שמים בהסכמת הלב", הגדרה זו תואמת את דיוקו של רבי עקיבא איגר.

² שיטת הרמב"ן קשה, שהרי התנאים למדו את שיטתם מפסוקים, ומדוע הם צריכים ללמוד דין שקיים בכל התורה? לשיטתו צריכים לומר שמחלוקת התנאים היא בגדר חיוב הקריאה מהתורה, אך מדרשותיהם משמע שהם נחלקו בהיקף חיוב כוונה ולא בהיקף חיוב קריאה.

היה ניתן לומר שגם לשיטתו יש שני סוגים של כוונה, אך הוא סובר שהחיוב הייחודי לקריאת שמע תלוי בקבלת הדין הכללי שמצוות צריכות כוונה, אך מדבריו לא משמע כך. ראשית, שהרי הוא כותב: "ומאן דמפרש תרי גווני בכוונה לא צהיר לפום גמרא ולא חוור", ושנית, שקושייתו מדוע מספיק לכוון בפסוק ראשון, אינה קושייה.

עוסקת בכוונה זו, ולפיכך אין צורך להעמיד את המשנה בכוונה לקרוא, ואף הקורא להגיה יוצא ידי חובתו³.

כל התנאים, חוץ מרבי מאיר, לומדים את חיוב הכוונה בקריאת שמע מהפסוק "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך". מכך משמע, שחיוב כוונה בקריאת שמע מהתורה. הפרי מגדים [סי' סג משבצות זהב סק"ג] מביא שהפוסקים נחלקו בדין זה, מהמגן אברהם [סי' קא סק"א] משמע שחיוב כוונה בקריאת שמע מדרבנן, ומהאליה רבה [סי' סג סק"ז] משמע שחיוב כוונה בקריאת שמע מהתורה. למחלוקת זו משמעות רבה בהבנת מהות מצות קריאת שמע. אם חיוב כוונה בקריאת שמע אינו מדאורייתא, משמע שמהות המצוה מהתורה היא לקרוא פרשה בתורה, והחיוב לקבל עול מלכות שמים הוא מדרבנן בלבד.

רבי מאיר אינו מביא מקור לשיטתו שצריך לכוון בפסוק ראשון בלבד. ניתן להסביר את שיטתו באחת משלוש דרכים:

א. יש לרבי מאיר מקור שאינו מפורש בגמ'. תלמידי רבינו יונה [ז. ד"ה שמע] מבארים שמקורו של רבי מאיר מהברייתא [זט]. הלומדת דין כוונה מ"הסכת ושמע", שפירושו: "הסכת וכוון בלבך".

ב. אין לרבי מאיר מקור ללמד שדין כוונה נוגע לפסוק הראשון בלבד, אך אין צורך במקור, כיוון שכל חיוב קריאת שמע מהתורה הוא בפסוק ראשון בלבד⁴.

ג. אין לרבי מאיר מקור ללימוד דין כוונה בפסוק ראשון, כיוון שלדעתו חיוב הכוונה הוא מדרבנן.

סיכום

למושג "כוונה" שלוש משמעויות שונות, ונחלקו ראשונים במה עוסקת סוגיית הגמ'. רשב"א, רא"ה וריטב"א מפרשים שהמשנה עוסקת בכוונה המגדירה את המעשה [וקורא להגיה אינו יוצא ידי חובתו] וכוונה לצאת ידי חובה [למאן דאמר מצוות צריכות כוונה], והתנאים בברייתא עוסקים בכוונה למשמעות הקריאה. להלכה פוסקים שמצוות אינן צריכות כוונה, אך צריך כוונה להגדרת המעשה [וקורא להגיה אינו יוצא], וצריך כוונה בפסוק ראשון למשמעות

³ הכסף משנה מקשה מדוע בהוה אמינא שאין צריך כוונה כלל קורא להגיה אינו יוצא, ולמסקנה שצריך כוונה למשמעות הקריאה, קורא להגיה יוצא. הוא מתרץ: "דהיא הנותנת דלמאי דהוה סלקא דעתך כיון שאין שם כוונה אפילו בפסוק ראשון בעינן מיהא כוונה לקרות אבל לדידן דאיכא כוונה גמורה בפסוק ראשון שאר פרשיות אפילו קראן להגיה לית לן בה". לא הבנתי תירוץ זה, שהרי שתי הכוונות אינן קשורות זו לזו, והצורך בכוונה למשמעות הקריאה אינו קשור לכוונה לקרוא. לכאורה צריך לפרש, שהגדרת קורא להגיה כמתעסק היא חידוש הנובע רק מההכרח להסביר את המשנה למאן דאמר שמצוות אינן צריכות כוונה. למסקנה שהמשנה עוסקת בכוונה למשמעות הקריאה, אין צורך בחידוש זה, וחוזרים להבנה הבסיסית, שקורא להגיה אינו מתעסק.

יש להעיר שבפירושו המשנה מפרש הרמב"ם: "אם כיון לבו" - רצה לומר אם נתכון לקרות, לפי שאפשר שהוא מגיה הניקוד ולא נתכון לקריאת הפרשה". לפירוש הכסף משנה הרמב"ם פירש את המשנה לפי ההוה אמינא של הגמ', אך דרכו של הרמב"ם לפרש את המשנה לפי מסקנת הגמ'.

⁴ לקמן סוגיה מח עמ' 225 נעסוק בהיקף חיוב קריאת שמע מהתורה.

הקריאה. הרמב"ם מפרש שהגמ' חזרה מפירושה בהוה אמינא, וכל הסוגיה עוסקת בכוונה למשמעות הקריאה בלבד. להלכה מצוות אינן צריכות כוונה⁵, וקורא להגיה אינו מתעסק, ולכן הכוונה היחידה המעכבת היא כוונה למשמעות הקריאה ובפסוק ראשון בלבד. הרמב"ן מפרש שהסוגיה עוסקת בכוונה לצאת בלבד, ואין צריך לכוון למשמעות הקריאה. כוונה לצאת ידי חובה מעכבת בפסוק ראשון בלבד, מפני שבדיעבד יוצאים ידי חובה בקריאת פסוק זה בלבד.

האחרונים נחלקו אם כוונה למשמעות הקריאה מעכבת בקריאת שמע מהתורה או רק מדרבנן, הפרי מגדים מדייק מדברי המגן אברהם, שלדעתו חיוב הכוונה לקבל עול מלכות שמים הוא מדרבנן.

הלכה

השו"ע [סי' ס סע' ד] פוסק שמצוות צריכות כוונה, ולכן הקורא קריאת שמע ולא כיוון לצאת ידי חובה, לא יצא. כמו כן הוא [סע' ה] פוסק שצריך גם לכוון בפסוק ראשון לקבל עול מלכות שמים. עוד מבואר בדבריו [סע' ה] שהוא פוסק כשיטת הרמב"ם, שהמכוון בפסוק ראשון לקבלת עול מלכות שמים, ואת שאר הפרשות קורא להגיה - יוצא ידי חובתו.

השו"ע [סי' סא סע' ד-ה] מוסיף שנוהגים לקרוא פסוק ראשון בקול רם לעורר הכוונה, ונוהגים ליתן את היד על העיניים בקריאת שמע כדי שלא להסתכל בדברים המונעים את הכוונה.

⁵ כך עולה מפסק הרמב"ם לענין מצה [הלי' חמץ ומצה פ"ו ה"ג]. הצורך בכוונה המובא בהלכות שופר [פ"ב ה"ד] הוא רק כדי להוציא אחרים ידי חובתם [עיין במגיד משנה (בהלי' שופר) המסתפק אם אין טעות בגורסה שבהלכות חמץ ומצה, ועיין בספר המפתח ברמב"ם פרנקל (בשני המקומות) דיונים בשיטת הרמב"ם].